

PRAGMALINGVISTIKA VA UNING O'RGANISH OBYEKTI XUSUSIDA

Umriniso Umar qizi Pulatova

Samarqand davlat universiteti Lingvistika (o'zbek tili)

yunalishi 2-bosqich magistri

E-mail: umrinisopulatova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada pragmatika va pragmalingvistika haqida ma'lumot berilgan. Pragmatika va pragmalingvistika bir biriga nisbatan qiyoslanib, ularning o'ziga xos xususiyatlari keltirilgan. Maqolada pragmatika va pragmalingvistikaning aynan bir fan yoki bir fan doirasidagi soha, yunalish emasligi misollar yordamida yoritib berilgan. Pragmatika va pragmalingvistika o'z ichiga nimalarni qamrab olishi va nimalarni o'rganishi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, Pragmalingvistikaning o'rganish obyekti xususida ish olib borilgan. Pragmatika va lingvopragmatikani o'rganishda jahon tajribasiga tayangan holda shu soha bo'yicha ish olib borgan olimlarning fikrlari ham keltirilib o'tilgan. Bundan tashqari maqolada semantika va sintaktika haqida ham ma'lumot berilib, pragmalingvistikaning semantika va sintaktika bilan chambarchas bog'liqligi, uzviy aloqasi va farqli jihatlari misollar yordamida yoritib berilgan. Shuningdek, bugungi kunda pragmalingvistikaning o'rganilish masalalariga ham e'tibor qaratilib, pragmalingvistikani o'rganishni yangi bosqichga ko'tarish kerakligi, dolzarb bo'lgan muammolari haqida ham fikr va mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: pragmatika, pragmalingvistika, lingvopragmatika, semantika, sintaktika, nutq akti, verbal va noverbal ifodalanish, individual strategiya.

PRAGMALINGUISTICS AND ABOUT THE OBJECT OF STUDY

ABSTRACT

The article provides information about pragmatics and pragmalinguistics. Pragmatics and pragmalinguistics are compared to each other and their specific features are presented. In the article, the fact that pragmatics and pragmalinguistics are not exactly one discipline or a field within one discipline is highlighted with the help of examples. Information about what pragmatics and pragmalinguistics include and what they study. Also, work was carried out on the object of study of Pragmalinguistics. In studying pragmatics and linguo-pragmatics, the opinions of scientists who worked in this field, relying on the world experience, were also

presented. In addition, the article also provides information about semantics and syntax, and the close connection of pragmatic linguistics with semantics and syntax, their interrelationship, and their differences are highlighted with the help of examples. Also, attention is paid to the issues of learning pragmalinguistics today, and the need to raise the study of pragmalinguistics to a new level, as well as opinions and comments about the current problems.

Keywords: pragmatics, pragmalinguistics, linguopragmatics, semantics, syntax, speech act, verbal and nonverbal expression, individual strategy.

KIRISH

Inson nutqi juda kata ahamiyatga egadir chunki, inson soʻzi orqali maʼnaviyatini, dunyoqarashini va mafkurasini namoyon etadi. Inson oʻz nutqi orqali obyektiv olamga boʻlgan munosabatini ifodalaydi, shu bilan birga, milliy oʻzligini ham namoyish etadi. Shunday ekan inson ijtimoiy faoliyatini oʻzida toʻla aks ettirgan xarakterdagi, jonli nutqni oʻrganish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Pragmatika tushunchasi juda keng maʼnoda boʻlib, insonning obyektiv olamdagi barcha ijtimoiy xatti-harakatlarini oʻz ichiga oladi. Nafaqat insonga xos boʻlgan ijtimoiy xatti-harakatlar balki borliqdagi barcha narsa-predmetlarga xos boʻlgan harakatlar ham pragmatikaga doirdir. Masalan: Gʻisht quyuvchi asbob-uskunalarining ishlash jarayoni. Pragmatika soʻzining maʼnosi ham grekcha pragmos soʻzidan olingan boʻlib, “ish”, “harakat” demakdir. Demak, biz pragmatikani umumiy ish harakat deb oladigan boʻlsak unda lingvistik pragmatika (bugungi kunda lingvopragmatika va pragmalingvistika deb ham atalmoqda) nima? degan savol tugʻilishi tabiiy hol.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bugungi kunda lingvistik pragmatikaga doir koʻp manbalarda pragmatika va lingvistik pragmatika terminlari bir biridan farqlanmaydi. Masalan: Abduvahob Madvaliyev va Yoʻldosh Solijonovning 2000-yilda eʼlon qilingan maqolasida⁴⁷ hamda 2000-2005-yillarda nashr etilgan. Oʻzbekiston milliy Ensiklopediyasida pragmatikaga insonning ijtimoiy faoliyatini oʻzida qamrab oluvchi nutq jarayoni deb qaraladi. Aslida esa bu lingvopragmatikaga xos xususiyat hisoblanadi. Shuningdek, Dildora Kaxarova Eshtayeva ham oʻz maqolasida “Pragmatika tilshunoslikning nisbatan yangidan shakllangan, insonning nutq faoliyatini oʻrganishga, bunday faoliyatning maqsadi, mazmuni bunday maqsad va mazmunning ogʻzaki va yozma matnda verbal va noverbal ifodalanish vositalarini, ularning nutq aktidagi oʻrnini, kommunikativ taʼsirini, soʻzlovchi va tinglovchi nutqidagi turlicha munosabatlarni lisoniy belgilarda

⁴⁷ Madvaliyev, A., Solijonov, Y. (2000) Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent.

ifodalanishini o'rganuvchi fan tarmog'idir"⁴⁸ degan fikrlarni keltirib o'tadi va lingvopragmatika termini o'rnida pragmatika terminini qo'llaydi. Bu esa pragmatika va lingvopragmatikani aynan bir hodisa sifatida tushunishga, aynan bir jarayonning ikki xil nomi sifatida qabul qilinishiga sabab bo'lmoqda. Pragmatika va Lingvopragmatikani farqlash uchun esa, ilmiy adabiyotlarda to'g'ri ta'kidlanganidek, tadqiqot materiali bilan ishlashda lingvistik tadqiqot metodlariga murojat qildik hamda tavsifiy metod, qiyosiy metod va bevosita ishtirokchilarga ajratish metodlaridan foydalandik.

NATIJALAR

Umuman olganda insonning obyektiv olamdagi barcha ijtimoiy xatti-harakatlari uning nutqiy faoliyatida o'z ifodasini topadi anashu nutqiy faoliyatni esa lingvopragmatika o'rganadi va bu pragmalingvistikaning o'rganish obyekti hisoblanadi. Lingvopragmatika tilshunoslikning bir tarmog'i bo'lib u insonning ijtimoiy faoliyatini o'zida aks ettiruvchi nutqiy jarayon, nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ niyat, nutqiy vaziyatning ta'siri bilan aloqador masalalarni o'rganadi. Shunday ekan ko'pchilik manbalarda pragmatika va lingvopragmatika terminlarining farqlanmasligi va butun mavjudot va narsa predmetlarga xos bo'lgan ish harakatning inson nutqiy faoliyatiga nisbatan qo'llanilishi pragmatikaning faqat inson doirasida chegaralanib qolishidek xatolikka sabab bo'lmoqda. Tilshunos olim V.V Petrovning til haqidagi quyidagi tezisi lingvopragmatikaning boshlang'ich tadqiqiy chegarasini aniqlash uchun lingvistik asos bo'ladi: "Inson qaysidir tilga xos semantik bilimlarsiz so'zlashi yoki anglashi mumkin emas, ammo o'sha tilga xos semantik bilimlar egasi bo'lishning o'zi ushbu tilda so'zlash va anglash uchun kifoya qiladi degani emas, masalan, musiqali pyesa mazmunidan ogohlik uning ijrosi uchun yetarli bo'lmaydi, buning uchun, eng asosiysi, ijro mahorati, layoqatiga ham ega bo'lish lozim"⁴⁹. Ferdinand de Sossyur esa tilni shaxmatga qiyoslash natijasida obyektiv olamdagi predmet, narsa va hodisalarni shaxmat donalari sifatida nomlagan va shaxmat donalarining imkoniyatlarini bilish bilan birga o'yin ko'rsatishni ham bilish kerak degan fikrlarni ilgari surgan. Bizning qarashimiz bo'yicha, so'zlash va anglash jarayoni ham xuddi shunday. Shuning uchun to'g'ri va aniq so'zlash uchun hammaga tushunarli bo'lgan semantik va sintaktik bilimlarning o'zinigina bilish yetarli emas, so'zlash va fikrni tog'ri ifodalash uchun individual strategiya mahoratiga ham ega bo'lish lozim ekan. Shuningdek lingvopragmatika tilshunoslikka oid hisoblanadi, ya'ni tilshunoslik fanining ichidagi bir tarmoqdir. Pragmatika esa mustaqil fandir. Pragmatika va lingvopragmatika terminlarining farqlanmasligi esa pragmatika ham tilshunoslikka oid degan yanglish fikrlarga sabab bo'lmoqda. Pragmatika esa alohida soha, alohida bir

⁴⁸ Eshtayeva, D. (2022) Science and education scientific journal, 08 (42), 1 -707

⁴⁹ Петров, В. В. (1985). Философия, семантика, прагматика // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.

yoʻnalish hisoblanadi. Shunday ekan Pragmatika bu oʻzida juda koʻplab tarmoqlarni, tasniflarni birlashtirgan umumiylik. Lingvopragmatika esa tilshunoslikka oid boʻlgan shu fanning ichidagi bir yoʻnalish hisoblanadi.

MUHOKAMA

Lingvopragmatika bizga nega kerak? nima uchun biz inson nutqining lingvopragmatik xususiyatlarini oʻrganishimiz zarur? Inson nutqiy faoliyatga kirishar ekan albatta uning nutqiy faoliyatdan koʻzlagan maqsadi mavjud boʻladi. Biz insonlar xech qachon birorta maqsadsiz kommunikatsiyaga kirishmaymiz. Bu bizning tabiatimizga xos. Inson oʻz maqsadiga erishish uchun nutqiy faoliyatda turli xil strategiyalardan foydalanadi. Bilamizki inson lingvopragmatik bilimlardan tashqari oʻz tiliga xos semantik bilimlarning egasi ham hisoblanadi. Toʻgʻri, inson semantik bilimlarga ega boʻlishi mumkin, biroq semantik bilimlarga ega boʻlishning oʻzi insonning soʻzlash, fikrlash va ifoda mazmunini anglashi uchun kamlik qiladi. Semantika - bu soʻzlar va jumlar maʼnosini oʻrganish yaʼni gapirish va yozish paytida soʻzlar nimani anglatishini bilish demakdir. Bundan tashqari inson soʻzlarning maʼnosini bilish bilan birga ularni bir-biriga boʻgʻlash, jumlar tuzish yaʼni sintaktik bilimlarga ham egadir. Sintaktik bilimlar deganda biz insonning nutqda soʻzlarni bir-biriga sintaktik shakl hosil qiluvchi qoʻshimchalar, yordamchi soʻzlar, soʻz tartibi va ohang yordamida bogʻlay olish qobilyatiga egaligini tushunamiz. Lingvopragmatika esa yuqoridagi bilimlarning yaʼni soʻzlarni bir biriga bogʻlash orqali kelib chiqadigan asosiy maʼnolarning amalda qoʻllanilish usullari demakdir. Yaʼni inson tildagi barcha semantik va sintaktik ilmlarni bilish bilan birga ularni oʻz maqsadi yoʻlida tanlay olishi va ifodalash imkoniga ega boʻlishi lozim. Bunday imkoniyat esa tilda lingvopragmatika deb ataladi yuqoridagi fikrlarimizni quyidagi misollar yordamida koʻrib chiqamiz.

Eshik ochildi, shuning uchun hamma qayrilib qaradi, lekin hech kim kirmadi; sovuq havo xonani qopladi (soʻzlashuvdan)

Ushbu murakkab qoʻshma gap toʻrtta shakllangan gapdan tashkil topgan boʻlib, ular bir-biri bilan ohang va mazmun orqali shuningdek, bogʻlovchi vositalar (shuning uchun, lekin) orqali bogʻlangan. Bu gapning sintaktikasi hisoblanadi. Yuqoridagi murakkab qoʻshma gapni tashkil etgan har toʻrtala gapning ham oʻz maʼnosi mavjud boʻlib, yaʼni har bitta gap alohida olinganda maʼno anglatadi. Masalan: 1-gap eshik ochilganligi haqida axborot bersa, 2-gap hammaning qayrilib qaraganligi haqida, 3-gap hech kim kirmaganligi haqida, 4-gap esa sovuq havo xonani qoplaganligi haqida axborot beradi. Shunday ekan, murakkab qoʻshma gapni tashkil etgan har bitta gapning alohida maʼnosi bu ularning semantikasi hisoblanadi. Murakkab qoʻshma gapni tashkil etgan gaplarning umumiy maʼnosi: Eshik ochildi - yaʼni eshik ochilganda hammani eʼtiborini jalb etadigan qandaydir ovoz eshitiladi va unga hamma qayrilib qaraydi.

Eshik ochilgandan keyin albatta undan kimdir kirib kelishi kerak hammaning ko'zi eshikda, lekin hech kim kirmadi. Sovuq havo xonani qopladi - demak eshikni kimdir emas, shamol ochgan. Bu gapda muallif bevosita hammani e'tiborini jalb etadigan qandaydir ovoz eshitildi, hammaning ko'zi eshikda yoki eshikni shamol ochdi demaydi le'kin, gapning umumiy mazmunidan bu ma'nolar o'quvchiga anglashinib turadi, aynan manashu jarayon esa lingvopragmatika hisoblanadi. Pragmalingvistikani yanada chuqurroq anglash uchun quyidagi gaplarning lingvopragmatik tahlilini ko'rib chiqamiz.

“Tabib – tabib emas, boshidan o'tgan tabib”, -deganlaridek, jinoyat olamining nozik yerlarini Bobomurod yaxshi bilardi. (T.Malik “Murdalar gapirmaydilar” 508-bet)

Ushbu gapda muallif emotsional-ekspressivlikni kuchaytirish maqsadida maqoldan foydalangan. Sirlilik be'lgisining me'yordan oshiqiligini ko'rsatish, ta'sirchanlikni kuchaytirish uchun esa **nozik** so'zidan foydalanadi. Gapning umumiy ma'nosidan esa Bobomurodning juda ko'p jinoyatlarni sodir etganligi, jinoyatning hamma sirlaridan boxabar, uchiga chiqqan jinoyatchi ekanligi ka'bi ma'nolar tushuniladi.

Boshiga oq doka ro'mol bog'lagan, rangi zahil bir ayol ko'rindi. (N. Aminov “Yolg'onchi farishtalar” 26-b)

Ushbu gapda qo'llangan **oq doka** leksimasidan ayol azador edi degan ma'noni anglash mumkin. Shuningdek, **zahil** leksemasi rang tusni bildiruvchi sifat bo'lib aksariyat gaplarda kasallikni ifodalovchi ma'nosida qo'llanib, yuqoridagi gapda ayolning kasalmandligiga ishora qilyapti. Demak yozuvchining maqsadi ya'ni o'quvchiga yetkazmoqchi bo'lgan xabari azador va kasalmand ayol ko'ringanligi edi.

Aldagani bola yaxshi. (so'zlashuvdan) Bu gapda so'zlovchi **bola** so'zini ishlatish orqali, tinglovchiga nisbatan men senga yosh bolaman-mi? osongina aldasang demoqchi bo'ladi. O'zining yosh bola emasligini eslatib o'tadi. **Yaxshi** so'zi orqali esa, bolani aldash yaxshi degani emas, aksincha bolalarni aldash oson, chunki bolalar beg'ubor, sodda hali hayotda bilim va tajribalarga ega bo'lmaganlari uchun ishonuvchandirlar degan ma'no kelib chiqadi.

XULOSA

Shu kungacha o'zbek tilshunosligida semantika, sintaksis va lingvopragmatika kabi tilshunoslik yo'nalishlari baravar rivojlanmadi. Semantika, sintaksis yo'nalishlari har tomonlama o'rganildi-yu, lingvopragmatika tadqiqotchilar e'tiboridan chetda qoldi. Buning natijasida tilga xos semantik va sintaktik ilmlar talqini har jihatdan mukammallashib borgani holda, konkret vaziyat bilan aloqador nutq subyekti ishtirok etgan real nutqiy jarayonga xos tilshunoslikning lingvopragmatik yo'nalishi o'zining chuqur tadqiqiga ega bo'lmadi. Bugungi kunda pragmalingvistikani chuqur o'rganish

masalasi dolzarb muammolardan biridir. Chunki, lingvopragmatika kishilar o'rtasidagi aloqa-aralashuv jarayoniga xos verbal va noverbal munosabatining mohiyatini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilshunosligida gaplarni, matnlarni umuman olganda inson nutqining pragmalingvistik xususiyatlarini o'rganish umuminsoniy madaniyatning bir qismi bo'lgan nutq madaniyati, uslubshunoslik hamda insonning fikrlash faoliyati va ichki ruhiyatini nazariy hamda amaliy jihatdan aks ettiruvchi psixolingvistika masalalari bilan ham uzviy bog'lanadi. Chunki, bu fanlarning markazida inson va uning nutqi turadi. Shunday ekan pragmalingvistikaning rivoji u bilan uzviy bog'liq bo'lgan fanlarning ham rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- Madvaliyev, A., Solijonov, Y. (2000) O'zbekiston milliy ensklopediyasi. Toshkent.
- Hakimov, M. (2013). O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. Akademnashr.
- Петров, В. В. (1985). Философия, семантика, прагматика // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.
- Eshtayeva, D. (2022) Science and education scientific journal, 08 (42), 1 -707
- Safarov, Sh. (2008). Pragmalingvistika. Toshkent.

REFERENCES:

- Madvaliyev, A., Solijhonov, Y. (2000) National encyclopedia of Uzbekistan.** Tashkent.
- Hakimov, M. (2013). Basics of Uzbek pragmalinguistics. Academic publication.
- Petrov, V. V. (1985). Philosophy, semantics, pragmatics // Nove v zarubezhnoy lingvistike. Vyp.
- Eshtayeva, D. (2022) Science and education scientific journal, 08 (42), 1 -707
- Safarov, Sh. (2008). Pragmalinguistics. Tashkent.